

РАННЕ ХРИСТИЯНСТВО

Katarzyna Maksymiuk

Państwo i religia. Rozważania na temat religii, propagandy i skutków ingerencji państwa w sferę wyznaniową, na przykładzie stosunku Iranu do chrześcijan w okresie wczesnosasanidzkim

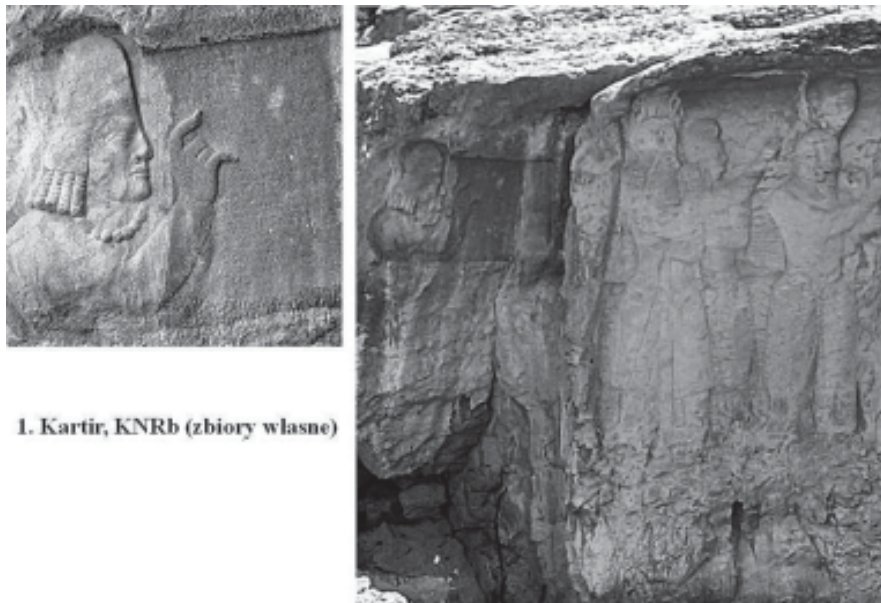
В період раннього сасанідського правління (можливо, за винятком правління Вахрама II) до християн відносились толерантно. Поширенню релігії держава не заважала, тому християнство сягнуло Персії - Римських околиць. Швидко поширилось християнство в Ірані під час правління Шапура I, як результат, його толерантної політики. Ситуація почала змінюватися, коли Констанцій вжив заходів для об'єднання християнства з державним апаратом імперії. В результаті християни в Ірані втратив довіру і під час війни Шапура II проти римлян переслідувалися.
Ключові слова: Християнство, толерантність, політика, пропаганда, Іран

Iran: T. Daryaee, R. Gyselen, P. Pourshariati, J. Wiesehöfer ; Iran i Rzym: M. Canepa, B. Dignas, K. Mosig-Walburg, E. Winter; Kartir: Ph. Huyse, F. Grenet, J. Russell, chrześcijaństwo w Iranie: M. L. Chaumont, Ch. Jullien ; kościół wschodni: D. D. Bundy, M. H. Moffett, F. Norris, A. Wigram; zaratusztrianizm: M. Boyce; epigrafika perska: Ph. Gignoux, M. Back.

Cyeron w traktacie *O mówcy*, napisał: *Historia magistra vitae est*¹. Czy rzeczywiście potrafimy korzystać z doświadczeń wcześniejszych pokoleń? Czy używamy naszej wiedzy i nie powielamy błędów przodków? Poniższe rozważania dotyczą sytuacji chrześcijan w strefie pogranicza persko-rzymskiego i w samych Iranie w okresie, gdy religia ta rozwijała się samoczynnie bez ingerencji władz państwowych. Ramy czasowe poniższych rozważań wyznaczają lata 224 i 313. Rok 224, to przejście władzy w Iranie przez nową dynastię - Sasanidów, rządzącą aż do upadku państwa perskiego. W 313 roku, skutkiem tzw. edyktu mediolańskiego², zalegalizowano w Rzymie chrześcijaństwo, co było pierwszym krokiem ku dominacji tej religii w Europie w późniejszych stuleciach.

1. Przekazy źródłowe a rzeczywistość III wieku

Przejście władzy przez Sasanidów zostało odebrane w Rzymie jako zagrożenie pozycji cesarstwa na Wschodzie. Wspominają o tym współcześni

1. Kartir, KNRb (zbiory własne)

wydarzeniom historycy: Herodian³ i Dion⁴, sugerując dążenie Iranu do przywrócenia granic z czasów achemenidzkich, a więc w praktyce do wyparcia Rzymu z Azji. Wydaje się, że ta informacja może być potwierdzona przez tekst perskiego kronikarza, Tabari'ego, który wyraźnie zaznacza, że Ardaszir I (224-242), pierwszy władca nowej dynastii, widzi siebie jako dziedzica „Wielkiej Persji”⁵. Nic bardziej mylnego. Odwołanie się do Achemenidów miało zapewnić legitymizację władzy⁶, w rzeczywistości Sasanidzi kontynuowali politykę partyjską, zmierzającą wyłącznie do odzyskania kontroli nad ziemiami podlegającymi wcześniej Arsacydom i do utrzymania wpływów w strefie przygranicznej. Wniosek taki można wysnuć na podstawie działań militarnych Szapura I (242-272) skierowanych przeciw zachodniemu sąsiadowi, jak również analizując politykę propagandową tego króla przedstawioną w inskrypcji ŠKZ⁷ w Naksze Rostam. Należy więc założyć, że z punktu widzenia chrześcijan pogranicza, zmiana dynastii w Iranie nie była dla nich samych żadnym przełomem.

2. Chrześcijanie w Iranie i w strefie przygranicznej

Początki ewangelizacji Iranu związane są z osobami apostoła Tomasza⁸, który w podróży misyjnej do Indii musiał przejść przez ziemie podlegające Arsacydom i Marięgo⁹, wysłanego na ziemie partyjskie przez apostoła

2. Kartir, KNRm (zbiory własne)

Edessy¹⁰, Addaja¹¹. Niezależnie od akcji misyjnych, postępowała również ewangelizacja ludności mieszkającej wzdłuż szlaków handlowych¹². Rozwój kościoła chrześcijańskiego w Iranie¹³ przyspieszyły deportacje Szapura I¹⁴, który po zdobyciu Antiochii¹⁵, osiedlił jej mieszkańców na terytorium perskim. Podobnie postąpił po zwycięskiej bitwie pod Edessą¹⁶, nakazując przesiedlenie wziętych do niewoli jeńców. Gminy chrześcijańskie zaczęły rozwijać się w Farsie, Partii i Suzjanie¹⁷. Specyficzna sytuacja jeśli chodzi o chrześcijan miała miejsce w Mezopotamii. Bez wątplenia duże grupy wyznawców działały w Edessie i Nisibis¹⁸. Organizacyjnie teren ten podlegał patriarchatowi antiocheńskiemu, jednak różnice językowe (w części wschodniej posługiwano się przede wszystkim syryjskim – dialektem zachodnim aramejskiego) w naturalny sposób uniemożliwiały jedność kościoła. Biskup Ktezyfonu Papa (310-329) został w 315 r.¹⁹ uznany katolikosem, co postawiło go na równi z patriarchą Antiochii, lecz równocześnie w opozycji do części duchowieństwa wschodniego²⁰. Michał Syryjczyk podaje, że soborze nicejskim (325 r.), uczestniczyli biskupi Mezopotamii: biskup Osroeny, biskup Nisibis, biskup Resajny, biskup Macedoniopolis i Yohannan z Persji²¹.

3. Ka'ba-je Zardoszt w Naksze Rostam
(zbiory własne)

3. Zaratusztrianizm jako religia „państwowa” w Iranie w III wieku. Szczególna rola kapłana Kartira?

Propaganda sasanidzka ukształtowana w VI wieku, przez Husrowa I Anuszirwana (531-579), miała na celu pokazanie Iranu jako kraju jednolitego doktrynalnie już od początku władzy Sasanidów. Król nakazał przeredagowanie wcześniejszych tekstów źródłowych, w taki sposób, aby ideologicznie uzasadnić planowane przez siebie reformy państwa²². W tzw. Testamencie Ardaszira, pierwszy władca sasanidzki udziela rad swojemu synowi i następcy Szapurowi, mówiąc: „państwo i religia są jak dwa bliźnięta, które nie mogą istnieć bez siebie. Religia jest fundamentem państwa, zaś władza świecka ma być jej obrońcą”²³. Czy rzeczywiście zaratusztrianizm w III wieku był religią państwową Sasanidów, w takim znaczeniu jak chrześcijaństwo w późniejszym okresie w Rzymie²⁴? Państwo perskie nie było scentralizowane²⁵, dlatego o dominacji tej religii możemy mówić wyłącznie w odniesieniu do dworu królewskiego.

Szczególnie ciekawą postacią III wieku jest Kartir²⁶. Kapłan zaratusztriański, który uzyskał zgodę na umieszczenie 4 inskrypcji, obok reliefów królewskich²⁷. Kartir przedstawił w nich swoją karierę polityczną, która miała rozwijać się już od przejścia władzy przez Ardaszira I, przez rządy kolejnych władców perskich,

zaś jej punktem kulminacyjnym było panowanie Wahrama II (276-293), gdy kapłan został najwyższym kapłanem i sędzią imperium²⁸. Jeśli wierzyć przedstawionej przez niego wersji polityki religijnej Iranu w III wieku, należałoby przyjąć, że Kartir jako przywódca kościoła zaratusztriańskiego ustalił oficjalną doktrynę państwa²⁹ i doprowadził do rozwoju kościoła, nie tylko w Iranie, lecz i za jego zachodnią granicą. Następnie, korzystając ze swoich uprawnień miał zainicjować, z dużymi sukcesami, prześladowania innych religii³⁰.

W ocenie wiarygodności przekazów Kartira pojawiają się jednak liczne wątpliwości. Po pierwsze, kapłan ten pominięty jest milczeniem w późniejszych sasanidzkich tekstach religijnych³¹. Jeśli chodzi o jego karierę i możliwości wpływania na politykę religijną władców, należy pamiętać, że inskrypcje powstały dopiero za panowania Wahrama II, natomiast we wcześniejszym okresie Kartir był jedynie niższym duchownym, związanym z dworem perskim. Nie można więc na ich podstawie przyjąć obrazu Iranu w III wieku, jako państwa którego działania polityczne były uwarunkowane ortodoksją zaratusztriańską.

4. Działania polityczne władców sasanidzkich w stosunku do chrześcijan.

Nie możemy nie zauważyć rozbieżności w przekazach ŚKZ i KKZ³² (inskrpcji Kartira), dwóch napisach umieszczonych na Ka'ba-je Zardoszt w Naksze Rostam³³. Według wersji Kartira, kapłan nie pozwolił na niszczenie zdobytych miast, oprócz tego król miał powierzyć mu organizację kultu zaratusztriańskiego na terenach, na które wkroczyły wojska perskie. Informacja Kartira dotycząca polityki religijnej Szapura, nie znajduje potwierdzenia w innych przekazach źródłowych. Według Kroniki z Seert, chrześcijańscy mieszkańcy rzymskiego wschodu przesiedleni przez Szapura I, cieszyli się swobodą kultu³⁴. Za panowania tego władcy powstał silny ośrodek chrześcijański w Gundeszapur (Beth Lapat)³⁵. Wymowne w kontekście działań władcy perskiego jest zdanie Euzebiusza, który stwierdza, że dzięki deportacjom chrześcijanie uniknęli prześladowań w cesarstwie rzymskim³⁶. Być może tolerancja Szapura³⁷ w stosunku do chrześcijan wynikała z prześladowań wobec nich w cesarstwie³⁸. Z drugiej strony zaprzeczeniem przekazu Kartira jest tolerancja króla wobec działalności proroka Maniego.³⁹ Decydujący w tym przypadku jest fakt, że napisy Kartira powstały dopiero za panowania Wahrama II, z tego też względu należy rozpatrywać je w kontekście propagandowym.

Sytuacja chrześcijan miała się zmienić wraz z dojściem do władzy Wahrama II, gdy Kartir uzyskał największy wpływ na sferę religijną dworu perskiego. Czy jednak na podstawie tylko dwóch męczenników: Kariba i Kandidy⁴⁰, możemy mówić o systematycznych działaniach antychrześcijańskich państwa perskiego⁴¹? Pierwsi władcy sasanidzcy (z wyjątkiem Wahrama II), nie byli szczególnie „gorliwymi wojownikami” ortodoksji zaratusztriańskiej⁴². Nie tylko

nie ma żadnych świadectw prześladowań za Narsesa, lecz pretekstem do wojny z Rzymem, jego następcy, Hormizda II (302-309) była obrona chrześcijan, uciskanych przez Dioklecjana i Galeriusza⁴³.

Działania Rzymu wobec chrześcijaństwa, zainicjowane przez Konstantyna, musiały wywołać zmianę stosunku Sasanidów do chrześcijan⁴⁴. Wydaje się, że katalizatorem był list Konstantyna, w którym cesarz zwrócił się do Szapura II (309-379), jako opiekun perskich chrześcijan⁴⁵. Nie można zaprzeczyć, istnieniu poczucia więzi chrześcijan z kościołem rzymskim⁴⁶, jednak należy pamiętać, że fala prześladowań zainicjowana przez Szapura II, w czasie której zginęło ok. 35 tys. ludzi⁴⁷, miała miejsce dopiero po 30 latach panowania tego władcy, co ważniejsze nastąpiła w czasie wojny z Rzymem, po nieudanej próbie przejścia Nisibis⁴⁸.

5. Wnioski

Przejęcie władzy w Iranie przez Sasanidów nie zmieniło sytuacji chrześcijaństwa, rozwijającego się na terenach przygranicznych już w czasach partyjskich. Przekazy rzymskie starają się przedstawić to wydarzenie jako przełom w historii Bliskiego Wschodu. Również historiografia późnosasanidzka, pisana z perspektywy konfliktu z zachodnim sąsiadem, odwołując się do „złotego wieku”, przeciwstawia sobie zaratusztriański Iran i chrześcijański Rzym. Ponowna redakcja tekstów, wykonana na polecenie Husrowa I Anuszirwana, fałszuje historię przenosząc realia VI wieku w czasy pierwszych władców: Ardaszira i Szapura. Szczególnie odnosi się to do sfery religijnej państwa. Przekazy te sugerują, że w III wieku zaratusztrianizm był w pełni ukształtowaną doktryną, z rozbudowaną hierarchią kapłańską. Co ważniejsze, miał mieć charakter religii państwowej, zwalczając przy pomocy władzy świeckiej nie tylko inne religie, lecz i ewentualne odstępstwa od oficjalnej ortodoksji. Podobną wymowę mają inskrypcje kapłana Kartira, który przedstawia siebie, nie tylko jako reformatora religijnego, lecz i przywódcę kościoła niemal od początku państwa sasanidzkiego. W żaden sposób nie można potwierdzić takiego obrazu państwa perskiego, jeśli przeanalizuje się konkretne działania władców sasanidzkich, uwidoczni się to zwłaszcza w stosunku do chrześcijaństwa.

Politykę religijną Iranu można analizować na podstawie rządów Szapura I, króla, który niemal 30 lat decydował o obliczu kraju. Na pierwszy plan wysuwa się tutaj, przebijająca, przede wszystkim z tekstów chrześcijańskich i manichejskich, tolerancja władcy. Nie można zaprzeczyć, że to właśnie w czasie jego panowania nastąpił gwałtowny rozwój chrześcijaństwa w samym Iranie. Czy król w swoim podejściu do chrześcijaństwa, prześladowanego w Rzymie szukał ewentualnych sprzymierzeńców w wojnach z zachodnim sąsiadem? To

są tylko przypuszczenia. Bez wątplenia jednak możemy stwierdzić, że Iran w tym czasie był niejako mozaiką religijną Bliskiego Wschodu. Kartir dumnie pisząc o prowadzonych przez siebie prześladowaniach, nieświadomie przekazał informacje o różnorodności religijnej Iranu pod koniec III wieku, wymieniając m. in. wyznawców judaizmu, manicheizmu, czy chrześcijaństwa. Jeśli chodzi o chrześcijaństwo, to patrząc przez pryzmat stosunku cesarza do tej religii przed Konstantynem, można by pokusić się o stwierdzenie, że Imperium Romanum było wrogiem zarówno chrześcijan jak i Sasanidów⁴⁹.

Jedynym momentem okresu wczesnosasanidzkiego, który miał cechować się planową polityką religijną były rządy Wahrama II. Według inskrypcji Kartira, to najwyższy kapłan i sędzia imperium miał oczyścić Iran z „wszelkich demonów”. Czy można jednak mówić o państwowych działaniach wobec chrześcijaństwa, jeśli źródła przekazują informacje o zaledwie dwojgu męczennikach? Oczywiście można założyć, argumentum e silentio, że nie wykształciła się jeszcze w tym czasie hagiografia syryjska⁵⁰, lecz decydujący wydaje się aspekt propagandowy działań Kartira. Nie negując niesamowitej pozycji kapłana w czasie panowania Wahrama II, potwierdzonej nie tylko jego tytułami, lecz bardziej zgodą na umieszczenie inskrypcji w bezpośrednim sąsiedztwie reliefów królewskich, należy pamiętać, że Iran nie był w tym czasie państwem scentralizowanym. Nie można więc w tym przypadku zakładać istnienia, jakiegokolwiek systematycznej i planowej polityki religijnej, nie mówiąc już o prześladowaniach. To, że Kartir nieudolnie wkomponował swoje inskrypcje w reliefy Ardaszira (fot. 1) i Szapura (fot. 2), czy dopisał swoją wersję wydarzeń pod inskrypcją ŚKZ na Ka'ba-je Zardoszt (fot. 3), świadczy tylko o tym, że jego historia nie do końca jest prawdziwa.

Chrześcijanie w całym okresie wczesnosasanidzkim (przypuszczalnie z wyjątkiem rządów Wahrama II) cieszyli się tolerancją. Religia, w sprawy której nie ingerowało państwo dynamicznie się rozwijała. Sytuacja zaczęła zmieniać się, gdy Rzym nie tylko zakończył prześladowania, lecz Konstantyn podjął kroki w celu związania chrześcijaństwa z cesarskim aparatem państwowym. To spowodowało, że przestano ufać chrześcijanom w Iranie. Pierwszą decyzją, wynikającą z tego faktu, którą można uznać za działania państwowe ewidentnie wymierzone w chrześcijan, było nałożenie na nich podwójnego podatku przez Szapura II, w czasie wojny z Rzymem⁵¹. Hagiografowie syryjscy przekazują liczne świadectwa męczeństwa za panowania Szapura II, lecz miały one miejsce dopiero po 31 roku panowania króla. Wydarzenia te są bezpośrednio związane z nieudaną próbą zdobycia Nisibis, w obronie którego dużą rolę miał odegrać biskup Jakub⁵². Można ostrożnie przypuszczać, że zaangażowanie biskupa, przyniosło tragiczne skutki 35 tys. chrześcijan zamordowanym w Iranie.

Podsumowując, aż trudno nie zauważyć, że jakakolwiek ingerencja władzy państwowej w sferę religijną społeczeństwa, nie przynosi pozytywnych skutków. Religia nie może być podporą władzy, a władza jej obrońcą.

1. Marcus Tullius Cicero, *De Oratore*. – ed. K. Kumaniecki. – Stuttgart/ Leipzig, 1995 [Cicero 2. 9].
2. Eusebius. *The Ecclesiastical History*. – eds. K. Lake, J. E. L. Oulton. – London, 1926 [Eus. H. E. 10. 5].
3. Herodian, *History of the Empire*. – ed. C. R. Whittaker. – London/Cambridge, 1970 [Hdn. 6. 2, 1-2].
4. Cassii Dionis Cocceiani, *Historiarum Romanarum Quae Supersunt*. – ed. U. Boissevain. – Berlin, 1955 [Dio 80. 4, 1-2].
5. *Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir al-Tabari*. – ed. M. J. De Goeje. – Lugduni/Batavorum, 1881-1882 [Tab. I. 814].
6. Adhami S. A Question... // *Indo-Iranian Journal*. – 2003. -№46. – P. 226-227; Canepa M. *Technologies...* // *American Journal of Archaeology*. – 2010. – №114. – P. 563-596; Gyselen R. *Romans...* – in: *Studies in the Late Roman, Sasanian, and Early Islamic Near East in Memory of Z. Rubin*. – eds. H. Börm, J. Wiesehöfer. – Düsseldorf, 2010. – P. 71 – 87.
7. Trójjęzyczna inskrypcja Szapura I z Ka'ba-je Zardoszt w Naksze Rostam.
8. Moffett S. H. *A History of Christianity in Asia: Beginnings to 1500*. – San Francisco, 1992. – P. 25.
9. Jullien Ch., Jullien F. *Aux origines de l'église de Perse: les Actes de Mar Mari*. – Louvain, 2003; Zarzeczny R. *Syryjskie ...* // *Studia Bobolanum*. – 2010. – №2. – P. 67 – 92.
10. *Chrystianizacja Edessy: Ross S. K. Roman Edessa. Politics and Culture on the Eastern Fringes of the Roman Empire, 114-242 CE*, – London/New York, 2001. – P. 117 – 137; Guscini M. *The image of Edessa*. – Leiden, 2009. – P. 141 – 164.
11. Jullien Ch., Jullien F. *Aux origines de l'église de Perse: les Actes de Mar Mari*. – Louvain, 2003. – P. 41 – 46; Zarzeczny R. *Syryjskie ...* // *Studia Bobolanum*. – 2010. – №2. – P. 70 – 71.
12. Bundy D. D. *Early...* – in: *The Cambridge History of Christianity 2*. – ed. A. M. Casiday. – Cambridge, 2007. – P. 131.
13. Decret F. *Les conséquences...* // *Recherches augustiniennes*. – 1979. – №14. – P. 110; Chaumont M. L. *La christianisation de l'empire iranien: Des origines aux grandes persécutions du 4e siècle*. – Louvain, 1988. – P. 157 – 160; Wiesehöfer J. *Geteilte...* // *Klio*. – 1993. – №75. – P. 369; Jullien Ch. *La minorité...* – in: *Chrétiens en terre d'Iran: implantation et acculturation*. – ed. R. Gyselen. – Paris, 2006. – P. 105 – 142; Bundy D. D. *Early...* – in: *The Cambridge History of Christianity 2*. – ed. A. M. Casiday. – Cambridge, 2007. – P. 125.
14. *Chronicle of Se'ert*. – ed. A. I. Scher. – Paris, 1908 [Seert 221]; Back M. *Die sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften*. – Leiden, 1978. (ŠKZ) – P. 284 – 371 [ŠKZ 19. 20]; *Die Chronik von Arbela*, – ed. E. Sachau. – Berlin, 1915 [Chron. Arb. 9]; Chaumont M. L. *Les Sassanides...* // *Revue de l'Histoire des Religions*. – 1964. – №165 (2). – P. 169; Chaumont M. L. *La*

- christianisation de l'empire iranien: Des origines aux grandes persécutions du 4e siècle. – Louvain, 1988. – P. 71; Maksymiuk K. Kilka... – in: Eurazja i Antyk. – eds. A. Bednarczuk, E. Bugaj, W. Rządka. – Poznań, 2007. – P. 145 – 153; Mosig-Walburg K. Deportationen...// *Klio*. – 2010. – № 92.1. – P. 117 – 156.
15. Maksymiuk K. Polityka Sasanidów wobec wschodnich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w III w. n.e. – Siedlce, 2005. – P. 65.
  16. Maksymiuk K. Polityka Sasanidów wobec wschodnich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w III w. n.e. – Siedlce, 2005. – P. 71 – 72.
  17. Back M. Die sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften. – Leiden, 1978. (ŠKZ) – P. 284 – 371 [ŠKZ 30]; Chronicle of Se'ert. – ed. A. I. Scher. – Paris, 1908 [Seert 220 – 221]; Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir al-Tabari. – ed. M. J. De Goeje. – Lugduni/Batavorum, 1881-1882 [Tab. 1. 827 – 828]; Eusebius, Vita Constantini. – ed. F. Winkelmann. – Berlin, 1975 [Eus. 4. 8]; Hage W. Die oströmische... // *Zeitschrift für Kirchengeschichte*. – 1973. – q. 84. – P. 174 – 187; Asmussen J. P. Christians... – in: *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. 3. 2. – ed. E. Yarshater. – Cambridge, 1983. – P. 925; Dignas B., Winter E. *Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals*. – Cambridge, 2007. – P. 256.
  18. Bundy D. D. Early... – in: *The Cambridge History of Christianity* 2. – ed. A. M. Casiday. – Cambridge, 2007. – P. 122 – 124.
  19. Butler A. *Butler's Lives of the Saints: August*. – Wellwood/Collegeville, 1998. – P. 39.
  20. Asmussen J. P. Christians... – in: *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. 3. 2. – ed. E. Yarshater. – Cambridge, 1983. – P. 931; Chaumont M. L. *La christianisation de l'empire iranien: Des origines aux grandes persécutions du 4e siècle*. – Louvain, 1988. – P. 137 – 147; Wigram A. *An introduction to the history of the Assyrian Church, or The Church of the Sassanid Persian Empire, 100–640 A.D.* – Piscataway, 2004. – P. 44 – 56; Walker J. T. *The Legend of Mar Qardagh: Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq*. – Los Angeles/London, 2006. – P. 92.
  21. *Chronicle of Michael the Syrian*. – ed. J. B. Chabot. – Paris, 1899 [Mich. Syr. 7. 2]; Medlycott A. E. *India and the Apostle Thomas: an inquiry, with a critical analysis of the Acta Thomae*. – Piscataway, 2005. – P. 155.
  22. Daryae T. *The Ideal King in the Sasanian World: Ardaxšīr ī Pābagān or Xusrō Anōšagruwān?* // *Nāme-ye Irān-e Bāstān*. – 2003. – №3. 1. – P. 33 – 45.
  23. Grignaschi M. *Quelques specimens de la littérature sassanide conservés dans les bibliothèques d'Istanbul* // *Journal Asiatique*. – 1966. – №254. – P. 70; Podobną wymowę ma List Tansara (Boyce M. *The Letter of Tansar*. – Rome, 1968. – P. 12).
  24. Tak uważa Emrani (Emrani H. *Like...* // *Sasanika*. – 2009. – №9. – P. 3); w przeciwieństwie do Daryae T. *The Ideal King in the Sasanian World: Ardaxšīr ī Pābagān or Xusrō Anōšagruwān?* // *Nāme-ye Irān-e Bāstān*. – 2003. – №3. 1. – P. 43; Pourshariati P. *Decline and Fall of the Sasanian Empire*. – London/New York, 2008. – P. 325.
  25. Chaumont M. L. *États...* // *Acta Iranica*. – 1975. – №4. – P. 89 – 156.
  26. Hinz W. *Mani...* – in: *Atti del convegno sul tema: La Persia nel Medioevo*, Roma, 31 marzo – 5 aprile 1970 // *Accademia Nazionale dei Lincei*. – 1971. – №160. – P. 485 – 499; Chaumont M. L. *Conquites...* // *Historia*. – 1973. – №22. – P. 664 – 674; Gignoux Ph. *Church-State...* // *Bulletin of the Middle Eastern Culture Center in Ja-*

- pan. – 1984. – №1. – P. 72 – 80; Russell J. Kartir...// Acta Iranica. – 1990. – №30. – P. 180 – 193; Grenet F. Observations...// Studia Iranica. – 1990. – №19. – P. 87 – 94; Huyse Ph. Kerdir... – in: Proceedings of the Third European Conference of Iranian Studies Cambridge, 11th to 15th September 1995). – ed. N. Sims-Williams. – Wiesbaden, 1998. – P. 109 – 120; Maksymiuk K. Kartir- przywódca zaratusztrianizmu czy mistrz propagandy? (in press).
27. Gignoux Ph. Les quatre inscriptions du mage Kirdir. – Leuven, 1991.
28. Back M. Die sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften. – Leiden, 1978. – (KKZ). – P. 472 – 489 [KKZ 8].
29. Shaked Sh. Dualism in Transformation: Varieties of Religion in Sasanian Iran. – London, 1994; Boyce M. On the Orthodoxy... // Bulletin of the School of Oriental and African Studies. – 1996. – №59. – P. 11- 28.
30. Back M. Die sassanidischen Staatsinschriften. Studien zur Orthographie und Phonologie des Mittelpersischen der Inschriften zusammen mit einem etymologischen Index des mittelpersischen Wortgutes und einem Textcorpus der behandelten Inschriften. – Leiden, 1978. – (KKZ). – P. 472 – 489 [KKZ 9-10]; Chaumont M. L. La christianisation de l’empire iranien: Des origines aux grandes persécutions du 4e siècle. – Louvain, 1988. – P. 105 – 111; Dignas B., Winter E. Rome and Persia in Late Antiquity. Neighbours and Rivals. – Cambridge, 2007. – P. 125.
31. Maksymiuk K. Kartir- przywódca zaratusztrianizmu czy mistrz propagandy? (in press).
32. Inskrypcja Kartira umieszczona jest na ścianie wschodniej Ka’Ba-je, pod tekstem perskim inskrypcji Szapura.
33. Chaumont M. L. Conquêtes...// Historia. – 1973. – №22. – P. 664 – 667.
34. Chronicle of Se’ert. – ed. A. I. Scher. – Paris, 1908 [Seert 221].
35. Chaumont M. L. Les Sassanides... // Revue de l’Histoire des Religions. – 1964. – №165 (2). – P. 176 – 177.
36. Eusebius, Vita Constantini. – ed. F. Winkelmann. – Berlin, 1975 [Eus. 2. 53].
37. Chaumont M. L. Les Sassanides... // Revue de l’Histoire des Religions. – 1964. – №165 (2). – P. 184 – 185; Sterk A. Mission... // Church History. – 2010. – №79. – P. 36.
38. Goltz A., Hartmann U. Valerianus...- in: Die Zeit der Soldatenkaiser. Krise und Transformation des Römischen Reiches im 3. Jahrhundert n. Chr. (235–284). – eds. K. P. Johne, U. Hartmann, T. Gerhardt. – Bd. 1. – Berlin, 2008. – P. 257.
39. The Kephalaia of the Teacher. – ed. I. Gardner. – Leiden, 1995 [Kephalaia 15.28]; Chaumont M. L. Les Sassanides... // Revue de l’Histoire des Religions. – 1964. – №165 (2). – P. 168; Mani... – in: Atti del convegno sul tema: La Persia nel Medioevo, Roma, 31 marzo – 5 aprile 1970 // Accademia Nazionale dei Lincei. – 1971. – №160. – P. 485 – 499; MacKenzie D. N. Mani’s... // Bulletin of the School of Oriental and African Studies. – 1979. – №42. – P. 500 – 531; Russell J. Kartir...// Acta Iranica. – 1990. – №30. – P. 180 – 193; Hutter M. Manichäismus...w: Akten des Melzer-Symposiums 1991, – eds. W. Slaje, C. Zinko. – Graz, 1992. – P. 152 – 169; Lieu S. N. C. Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China, A Historical Survey. – Manchester, 1985. – P. 58 – 59. 63; Maksymiuk K. Polityka Sasanidów wobec wschodnich prowincji Cesarstwa Rzymskiego w III w. n.e. – Siedlce, 2005. – P. 60.
40. Chronicle of Se’ert. – ed. A. I. Scher. – Paris, 1908 [Seert 238]; Brock S. A Martyr.../ / Analecta Bollandiana. – 1979. – №96. – P. 167 – 181; Lieu S. N. C. Captives...- in:

- The Defense of the Roman and Byzantine East, – eds. P. Freeman, D. Kennedy. – Oxford, 1986. – P. 483–484; Sterk A. Mission... // Church History. – 2010. – №79. – P. 37.
41. Mac Cullough (Mac Cullough W. A short history of Syriac Christianity to the rise of Islam. – Chico, 1982. – P. 112), sugeruje, że odkryty na wyspie Kharg cmentarz (ok. 60 grobów), datowany na połowę III wieku, jest cmentarzem chrześcijańskim, na którym pochowano męczenników prześladowanych przez Kartira. Powołuje się na jego tezę Buck (Buck C. The Universality... // Journal of the Assyrian Academic Society. – 1996. – №10. 1. – P. 58] pisząc, że w czasie panowania Szapura I zaratusztrianizm osiągnął apogeum swojego znaczenia i zwrócił się przeciw chrześcijaństwu. Pomijając ocenę polityki religijnej Szapura I, nie ma podstaw, żeby przyjąć, że groby te, to groby chrześcijańskie (Lerner J. Christianity... // Encyclopaedia Iranica. – 1988. – №5.5. – P. 528).
  42. Hinz W. Mani... – in: Atti del convegno sul tema: La Persia nel Medioevo, Roma, 31 marzo – 5 aprile 1970 // Accademia Nazionale dei Lincei. – 1971. – №160. – P. 493; Daryae T. The Idea... – in: Iranian Identity in the Course of History. – ed. C. Cereti. – Roma, 2010. – P. 96.
  43. Lactantius, De mortibus persecutorum. – ed. J. Creed. – Oxford, 1984 [Lact. 15. 4]; Keller A. Die Welt... // Jahrbuch des Vereins für Augsburger Bistumsgeschichte. – 2004. – №38. – P. 22 – 27; Norris F. Greek... – in: The Cambridge History of Christianity 2. – ed. A. M. Casiday, Cambridge, 2007. – P. 70.
  44. Brandt H. Geschichte der römischen Kaiserzeit. Von Diokletian und Konstantin bis zum Ende der Konstantinischen Dynastie (284–363). – Berlin, 1998. – P. 32 – 37; Jullien Ch. Christianiser... // Orientalia Christiana Periodica. – 2009. – №75. 1. – P. 119 – 131.
  45. Eusebius, Vita Constantini. – ed. F. Winkelmann. – Berlin, 1975 [Eus. 4. 9]; Barnes T. D. Constantine... // Journal of Roman Studies. – 1985. – №75. – P. 131 – 132; Frendo D. Constantine's... // Bulletin of the Asia Institute. – 2001. – №15. – P. 57 – 69; Norris F. Greek... – in: The Cambridge History of Christianity 2. – ed. A. M. Casiday, Cambridge, 2007. – P. 71.
  46. Blum G. Zur religionspolitischen... // Zeitschrift für Kirchengeschichte. – 1980. – №91. – P. 11 – 32.
  47. Die Chronik von Arbela, – ed. E. Sachau. – Berlin, 1915 [Chron. Arb. 12]; Annales quos scripsit Abu Djafar Mohammed ibn Djarir al-Tabari. – ed. M. J. De Goeje. – Lugduni/Batavorum, 1881-1882 [Tab. 1. 819]; Devos P. Les Martyrs... – in: Atti del convegno sul tema: La Persia e il mondo Greco-Romano, Roma 11–14 aprile 1965 / / Accademia Nazionale dei Lincei. – 1966. – №76. – P. 213 – 242; Wiessner G. G. Untersuchungen zur syrischen Literaturgeschichte I: Zur Märtyrerüberlieferung aus der Christenverfolgung Schapurs II. – Göttingen, 1967; Bundy D. D. Early... – in: The Cambridge History of Christianity 2. – ed. A. M. Casiday. – Cambridge, 2007. – P. 132.
  48. Maksymiuk K. Pogranicze persko-rzymskie w działaniach Husrowa I Anuszirwana, Geneza problemów polityczno-religijnych w relacjach Iranu i Rzymu w okresie sasanidzkim. – Siedlce, 2011. – P. 44.
  49. Winter E. Die sasanidisch-römischen Friedensverträge des 3. Jahrhunderts n. Ch., – Frankfurt/Lang 1988. – P. 154.
  50. Walker J. T. The Legend of Mar Qardagh: Narrative and Christian Heroism in Late Antique Iraq. – Los Angeles/London, 2006. – P. 111.
  51. Acta martyrum et sanctorum. – T. 2. – ed. P. Bedjan. – Paris/Leipzig, 1891 [Sim. 135 – 136]; Brock S. Christians... // Studies in Church History. – 1982. – №18. – P. 8.

52. Bundy D. D. Early... – in: The Cambridge History of Christianity 2. – ed. A. M. Casiday. – Cambridge, 2007. – P. 126.

SUMMARY**Katarzyna Maksymiuk**

Under the whole early Sasanid rule (probably with the exception of Wahram II reign) Christians enjoyed tolerance. The religion which country did not interfere with, expanded dynamically on Persian – Roman borderlands. Rapid growth of Christianity took place in Iran during reign of Shapur I and it was a result of his tolerant politics. The situation started changing when Rome not only finished persecutions but Constantius took steps to connect Christianity with imperial state apparatus. As a result Christians in Iran lost trust and during the Shapur II war against the Romans came to their mass persecutions.

Keywords: Christianity, tolerance, politics, propaganda, Iran

*Ірина Верховцева,
Олександр Пригарін*

ХРИСТІЯНСЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОГО ПОДУНАВ'Я

Доводиться, що помітне місце у процесах християнізації українських земель посідало Подунав'я. З античних часів край перебував в орбіті впливу Римської, а з IV ст. – Візантійської імперій, тому задовго до Володимирового хрещення став одним з каналів проникнення в Україну Христової віри. У середньовіччі та Нові часи Подунав'я – форпост християнства на прикордонні зі світом ісламських народів. Це значною мірою вплинуло на соціокультурні процеси у краї.

Ключові слова: християнство, Подунав'я, православна церква, соціокультурний розвиток.

Уявлення українців про історію свого краю сприяють піднесенню їх національної свідомості, формуванню регіональної колективної ідентичності, без чого неможлива соціальна активізація мешканців областей, їх мобілізація на вирішення актуальних завдань господарської і загалом культурної розбудови своєї «малої батьківщини». Одним з напрямків історичних студій у цьому контексті є соціокультурна історія регіонів України, дослідження якої передбачає, зокрема, вивчення її важливої складової – релігійної.

Українське Подунав'я розташоване у Дунай-Дністровському пониззі Північно-Західного Причорномор'я і є складовою історичних областей